

O'QUVCHILARNING TURLI YOSH DAVRLARIDA SHAXSIY, AQLIY VA IJTIMOIIY RIVOJLANISHI, ULARNING AQLIY RIVOJLANISHIDA SODIR BO'LISHI MUMKIN SALBIY OG'ISHLAR

Esanova Gulmira Abduraxmanovna

*Toshkent shahar MMTBga qarashli 265-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining
amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning turli yosh davrlaridagi shaxsiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Bolaning psixologik shakllanishida har bir yosh davrining o'ziga xos biologik va ijtimoiy omillarga bog'liq xususiyatlari mavjud bo'lib, ushbu bosqichlarda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan salbiy og'ishlar rivojlanish jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotda shuningdek, aqliy rivojlanishda uchrashi mumkin bo'lgan psixologik buzilishlar, ularning sabablari hamda ularni erta aniqlash va oldini olish bo'yicha psixologik-pedagogik tavsiyalar bayon etiladi. Maqola maktabgacha, boshlang'ich va o'rta maktab yoshidagi bolalarning rivojlanish bosqichlariga mos holda ilmiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: shaxsiy rivojlanish, aqliy rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish, yosh davrlari psixologiyasi, salbiy og'ishlar, psixik buzilishlar, psixologik profilaktika, ta'lim va tarbiya, yosh xususiyatlari.

Insonni shaxs sifatida shakllanishiga asosan 3 xil omil ta'sir ko'rsatadi. Bular quyidagilar:

1. Irsiyat (biologik, fiziologik)
2. Oila (oiladagi psixologik muxit)

3. Ta'lim Tarbiya (ijtimoiylashuv).

Hozirgi kunda globallashib borayotgan o'ziga xos murakkab vaziyat hamda jamiyatning taraqqiy topishida o'z o'rnini egallab borayotgan qiyin davrda o'quvchilarni psixologik va ijtimoiy rivojlanishi tobora qiziqarli va murakkab aks etmoqda. Bu borada keng ko'lamli ishlar amalga oshirib borilmoqda. Bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va qonunbuzarliklarning oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

- xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsida asotsiallik, ruhiy beqarorlik, o'zgaruvchanlik, affektga moyillik kabi xususiyatlarning yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, ular yashayotgan oila va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, shaxslararo munosabatlarni yaxshilash natija beradi;

- voyaga etmaganlar o'rtasidagi xulq og'ishining kelib chiqishi asosiy sabablari sifatida bolalar va o'smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik, oilada bola tarbiyasiga e'tiborning susayishi kabilar namoyon bo'lganligidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o'smirlar faoliyatini, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanayotganligini nazorat qilish va oilada bola tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir;

- kriminogen xulqli oilalarni aniqlash, ularda tarbiyalanayotgan bolalar va o'smirlar ahvolidan xabardor bo'lib turish;

- moddiy maishiy sharoitning etarli emasligi voyaga etmaganlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir etishligini hisobga olib, bunday oilalarga mahalliy hokimiyat, ijtimoiy ta'minot va xayriya jamg'armalari tomonidan moddiy yordamlar berib turishni tashkil etish;

- ota-onalar, katta yoshdagi kishilar va o'qituvchilar tomonidan bolalar va o'smirlarga nisbatan qo'llanilayotgan qattiqqo'l, qo'pol va adolatsiz munosabatlarga barham berish;

- voyaga etmaganlarda xulq og'ishi ko'pincha ota-onalar, o'qituvchilarning bolalar va o'smirlar psixologiyasini bilmasdan turib munosabatda bo'lishliklari Bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishi va qonunbuzarliklarning oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

- xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsida asotsiallik, ruhiy beqarorlik, o'zgaruvchanlik, affektga moyillik kabi xususiyatlarning yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, ular yashayotgan oila va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish, shaxslararo munosabatlarni yaxshilash natija beradi;

- voyaga etmaganlar o'rtasidagi xulq og'ishining kelib chiqishi asosiy sabablari sifatida bolalar va o'smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik, oilada bola tarbiyasiga e'tiborning susayishi kabilar namoyon bo'lganligidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o'smirlar faoliyatini, bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanayotganligini nazorat qilish va oilada bola tarbiyasiga e'tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir;

- kriminogen xulqli oilalarni aniqlash, ularda tarbiyalanayotgan bolalar va o'smirlar ahvolidan xabardor bo'lib turish;

- moddiy maishiy sharoitning etarli emasligi voyaga etmaganlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'sir etishligini hisobga olib, bunday oilalarga mahalliy hokimiyat, ijtimoiy ta'minot va xayriya jamg'armalari tomonidan moddiy yordamlar berib turishni tashkil etish;

- ota-onalar, katta yoshdagi kishilar va o'qituvchilar tomonidan bolalar va o'smirlarga nisbatan qo'llanilayotgan qattiqqo'l, qo'pol va adolatsiz munosabatlarga barham berish;

- voyaga etmaganlarda xulq og'ishi ko'pincha ota-onalar, o'qituvchilarning bolalar va o'smirlar psixologiyasini bilmasdan turib munosabatda bo'lishliklari

natijasida kelib chiqayotganligini hisobga olib ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik bilimlarni oshirish tadbirlarini belgilash;

- voyaga etmaganlarda xulq og'ishining oldini olishda bolalar va o'smirlarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish. Demakki, o'quvchi shaxsini individual psixologik xususiyatlarini har tomonlama mukammal tahlil qilish ularni o'qitish va tarbiyalash samaradorligining muhim shartlaridan biridir.

Tarbiyaning salbiy omillar va sharoitlari eng yoqimsiz tarzda, umuman o'sib kelayotgan shaxsning, avvalo, uning butun ahloqiy-irodaviy xususiyatlarining shakllanishiga ta'sir etadi. O'quvchining ahloqiy rivojlanishi asosan uning tevarakatdagi kishilarga va atrofdagilarning unga bo'lgan o'zaro munosabati va o'zaro ta'sir xususiyatlari bilan bog'liq ekan, o'qituvchilardan pedagogik jihatdan o'z holiga tashlab qo'yilgan va tarbiyasi qiyin, huquqbuzarlik va giyohvandlikka moyilligi bor, o'zlashtirishi past bo'lgan o'quvchilarning o'ziga xos psixologik xususiyatlarini bilishlari, amaliyotchi psixologlardan esa mavjud holatlarning oldini olish va barataraf etish usullaridan samarali foydalanishlari talab etiladi. O'quvchilardagi psixologik xususiyatlar, rivojlanishida o'ziga xos tomonlar, ular o'rtasida salbiy odatlarni oldini olish va boshqa masalalar doirasida umumta'lim maktablari amaliyotchi psixologlari tomonidan qator tadbirlar, ya'ni psixotrening va psixokorreksion ishlar olib boriladi. Maktablarda bolalarga nisbatan ba'zan "tarbiyasi qiyin bola" jumlasini ishlatiladi. Asosan tarbiyasi qiyin bolalar deganda ko'p holatlarda voyaga etmaganlar bilan ishlash nazoratchilari ro'yxatida hisobga olingan, giyohvandlik va spirtli ichimlik ichishga, bezorilik va o'g'rilikka moyil o'quvchilar nazarda tutiladi. Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, tarbiyasi qiyin bolalar tarbiya jarayonida pedagogik ta'sirlarga qarshilik ko'rsatadi, ularning hulqida o'zini biz hohlaganday tutmaslik holatlari kuzatiladi.

Tarbiyasi qiyin bolalar kelib chiqishining asosiy sabablaridan biri ularda o'qishga nisbatan salbiy munosabatning paydo bo'lishidir. Odatda bunday munosabatning paydo bo'lishiga boshqa sabablar ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Jumladan o'quv faoliyati usuli, malakalari to'la tarkib topmaganligi sababli nisbiy bilim olish bilan qanoat hosil qilish, o'zlashtirish qobiliyatining sust rivojlanganligi, muayyan vaziyatlarda xukm va xulosa chiqarishda qiyinchilikka duch kelish, o'qituvchilar tomonidan o'quvchiga ob'ektiv baho berilmasligi, o'qituvchi tomonidan bolaning individual-psixologik va intellektual imkoniyatiga etarlicha e'tibor berilmasligi, o'qitish saviyasining pastligi, darslarning qiziqarsiz o'tilishi, o'quvchining sinf jamoasi bilan yaxshi aloqada bo'lmasligi va boshqalar. O'quvchi bilan jamoa fikrining mos kelmasligi uning jamoa ichida o'z o'rnini borgan sari yo'qotib borishiga sabab bo'ladi. Jamoa a'zolari bunday o'quvchining qarashlarini vaqti-vaqti bilan hisobga olishlari yaxshi natija berishi mumkin. O'quvchining fikr va qiziqishlarini jamoaning qo'llab quvvatlamasligi yoki beparvoligi uni qonunbuzarlikka undaydi va giyohvandlik kabi salbiy holatlarning kelib chiqishi uchun imkoniyat yaratadi. Natijada bola uchun kelajak rejalarining poymol bo'lish xavfi tug'ilib, o'qishdan va jamoadan yuz o'g'irgan o'smir o'z kelajagini, orzu-umidlarini maktab va tengdoshlari faoliyatiga bog'lashdan ko'ra, yangi "do'stlari" bilan aloqa qilishni afzal ko'radi va boshqa kishilardan najot izlaydi. Buning natijasida o'smir nosog'lom xulqli bolalar to'ldasiga tushib qoladi va ular xulq –atvoriga xos bo'lgan xarakterga ega bo'ladi. Bundan tashqari, oilaviy sharoitning salbiy ta'siri ham tarbiyasi og'ir o'smirlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ayrim oilalarda bola uchun zaruriy imkoniyatlar mavjud emasligi sababli bola nohush holat bilan yolg'iz kurash olib borish kechinmalari bilan yashaydi. O'smir dunyosida oilaviy sharoitga nisbatan paydo bo'lgan norozilik hissi kundan kun avj olib, ichki qo'zg'olonga aylanib boradi. Bundan tashqari, ota-ona o'rtasidagi munosabatlarning nosog'lomligi, ba'zi ota-onalarning spirtli ichimliklarga ruju qo'yishlari ham bolaning ruhiy dunyosiga ta'sir ko'rsatadi.

Ko‘pincha, o‘quvchilardagi tarbiyasi qiyinlik oiladagi va ta’lim tizimidagi pedagogik qarovsizlik natijasida yuzaga keladi..

Pedagogik qarovsizlik quyidagi darajalarda tavsiflanadi:

1.Past. Hatti-harakat, xulq-atvordagi beqarorlik. O‘z “men”iga ortiqcha baho berish. Asosan yoshiga xos bo‘lgan xarakter belgilarining ustunlik qilishi.

2.O‘rta. Kattalar va tengqurlari bilan aloqaning buzilishi. O‘qish va mehnatga qiziqmaslik, nizolar egoistik yo‘nalishga asoslanishi. Pedagogik ta’sir choralari to‘g‘ri qabul qilingan holda unga amal qilmaslik.

3.Yuqori. Salbiy xarakter xususiyatlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Huquqbuzarlik oshkora qilinadi. Kattalar bilan o‘zaro munosabatda tajovuzkor bo‘ladi. O‘zlari to‘g‘ri deb qabul qilgan “ahloq normalari”ni oqlashga urinadilar. Ular huquqbuzarlik chegaralarini tushunib etmaydilar.

4.Kriminal. Voyaga etmagan huquqbuzarlar bo‘lib, ularning hulq-atvorini boshqarib bo‘lmaydi. Bundaylar har qanday tarbiya vositalariga qarshilik ko‘rsatadilar. Hatti-harakatlarida tajovvuzkorlik ko‘proq uchraydi. Ular o‘zlarining huquqbuzarlik motivlarini o‘zlari belgilagan “ahloqiy me’yorlar” bilan o‘lchaydilar, natijada jinoyatga qo‘l uradilar.

Amaliyotchi psixolog avvalo bolalarning oilaviy ahvolini o‘rganish, maktab bilan ota-ona o‘rtasida uzviy aloqani o‘rnatish, fan o‘qituvchilari bilan aloqani mustahkamlash, o‘quvchining darsga qatnashini kuzatish, darsdan tashqari faoliyatini nazorat qilish, turli savol-javoblar o‘tkazish orqali tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlash dasturi va rejalarini belgilab olishi lozim. Agar bola sog‘lom rivojlangan bo‘lsa-yu, maktab va oila tarbiyasiga bo‘ysunmasa, bunday vaziyatlarda psixolog yordamga kelishi va avvalo bola bilan suhbatlashib, nima uchun uning hulqida bunday o‘zgarishning yuzaga kelganligi, ko‘cha ta’siriga

berilishi, salbiy norasmiy guruhlarga a'zo bo'lib qolishi, darsni sababsiz qoldirishi, past o'zlashirishi, jamoat ishlarida qatnashmaslik sabablarini aniqlaydi.

O'smirlar va bolalar psixikasining yosh davrlarida o'ziga xos xususiyati mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- emotsional yetuk emaslik;
- kattalar avtoritetiga bo'ysunish;
- ishonuvchanlik;
- jinsga oid munosabatlar haqida xabardorligi va hayotiy tajribasining yetarli darajada emasligi;
- boshqa insonlarni mavjud harakatlarini oldindan ayta olish va murakkab vaziyatlarda tanqidiy hamda to'liq baholay olmaslik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ғозиев Э.Ғ. Психология методологияси: ўқув қўлланма. – Т.: Noshir, 2013.
2. Ғозиев Э.Ғ. Психология (Ёш давлари психологияси). – Т.: “Ўқитувчи”, 1994.